

ményemet megosztani az olvasókkal, a fiatalokat pedig arra biztatni, hogy olvassák Turgenyevet. Az idézett részletet pedig felhasználhatónak gondolom a magyar irodalom oktatásában, voltaképpen minden iskolatípusban. Ha akad olyan tanár, oktató, aki többet tud nálam a „rejtélyes” hasonlóságról, annál jobb.

Horváth László
tudományos munkatárs
Nyelvtudományi Intézet
<https://orcid.org/0000-0003-4522-043X>

Mit magyaráz a kollokálódás, és mit nem? A *rekkenő hideg* példája

1. Bevezetés

Az írás azzal foglalkozik, hogy milyen tényezők motiválják, milyen tényezők gátolják a *rekkenő hideg* szerkezet létrejöttét. A *rekkenő hideg* kifejezés szokatlan, míg a *rekkenő hőség/meleg* megszokott, gyakori. Az innovatív szerkezet létét a Google keresőjével nyert adatok támasztják alá (lásd (1)–(2)).¹

- (1) *Rekkenő hideg* és szállingózó havazás fogadta a csapatokat a barcelonai teszt-hét második napján.²
- (2) Mivel *rekkenő hideg* volt, megálltunk a stadion felé menet egy vendéglátóipari pultnál, ahol elfogyasztottunk egy-egy pohár forralt – figyelem! – sört.³

2. A *hideg* és a *meleg* HŐÉRZET nyelvi konceptualizációjáról

A hőérzet esetében a szélső értékekhez (fagy, dermesztő hideg – hőség, kánikula) erőteljes tapasztalatok kapcsolódnak, így két ellentétes, kontrasztos tartomány különül el. Bár a fagyást a hétköznapi beszédben is megkülönböztetjük a forróság (sugárzás) okozta égéstől (vagy a vegyszer okozta marástól), olyan tapasztalatunk is van, hogy szövetroncsoló hatásuk nagyon is hasonló. A testi tapasztalat hasonlósága alapján, vélhetőleg, nem tartanánk oximoronnak az *égető hideg* kifejezést sem. A *rekkenő fagy* szerkezetet azonban az oximoron példajaként, kreatívan alkotja meg egy fórumozó.⁴

¹ A 2018 végén „rekkenő hideg” kifejezésre indított keresésre 100 körüli találatot kaptam, igaz, ezek egy része ismétlődött.

² Forrás: https://nepszava.hu/1153971_vettel-nyerte-a-masodik-tesztnapot; megtekintés: 2018. 12. 25.

³ Forrás: <http://markert.hu/wordpress/?p=2758>; megtekintés: 2018. 12. 25.

⁴ Internetes oximoronlánc-fórumban (<https://tinyurl.com/ya9h4u7k>), megtekintés: 2018. 12. 25.

A tapasztalat felől kapcsolatot teremthetne a címbeli kifejezések között az, ha a REKKENÉS élményében hasonlóság volna a meleg és a hideg levegő élménye között. A *rekkenő* a *rekken* ige -ő képzős származéka, onomatopoeitikus szócsalád tagja (vö. *rekeszt, reked*) (EWUng.). A *rekkenő* levegőnek a legkorábbi adatok szerint két fő jellemzője van: 1. a mozdulatlanság (megreked a térben), 2. ezáltal megromlik, nemcsak maga a levegő fojtódik el, fülled, hanem hatásaként azt is fojtja, az is fullad, aki belélegzi. A 2. tartomány vált központiá a szó jelentésében, és a 'meleg, forró levegő' jelentésű szavakkal való kollokálódás eredményeképpen a 20. századra a *rekken* ige jelentése is 'nagy forróságtól, hőségtől hevül' lett (ÉrtSz.). Ugyanakkor a *rekken* igére a Mazsola eszközzel (Sass 2007) nyert találat (lásd (3)) azt jelzi, hogy a *rekken* igének ma is életre kelthető a 'térben megreked' jelentése. A *meg* igeekötös két találat egyike (4) pedig a hőséggel való asszociálódást igazolja.

- (3) A „Jugóba” *rekcent* magyarság esetleges gondjai itt nem sokakat érdekeltek.
(Mazsola)
- (4) *Megrekkent* a hőség az elhagyatott, kifüvesedett, virágos bazaltbányában.
(Mazsola)

A MEGREKEDÉS, MOZDULATLANSÁG a mai adatok szerint csak a *megreked* igealak fogalmi szerkezetében központi. Az ELTE BTK Funkcionális nyelvészeti diákműhelyének 19 tagja anonim módon válaszolt arra a kérdésre, hogy „Melyikhez kapcsolódik a levegő MOZDULATLANSÁGának élménye: nyári meleg, hőség; téli hideg, fagy; egyikhez sem? Több válasz is bejelölhető volt, tehát az első két lehetőség együtt is kiválasztható volt. A mozdulatlanságot 17-en egyértelműen a nyári meleggel, hőséggel kapcsolták össze.

A *rekkenő* kifejezés jelentésváltozását motiválhatta tehát az, hogy a megrekedéssel szenzuális tapasztalatként a meleg (és nem a hideg) levegő asszociálódik. A *rekken* ige ritka, ez erősítette a *rekkenő* szerkezetének elhomályosulását. A hőség főnévvel való gyakori együttes előfordulás, a kollokálódás eredményeként a *rekkenő* lexikalizálódott jelentése 'szinte elviselhetetlenül magas hőmérsékletű' [levegő].

3. Kollokációk és szokatlan kapcsolatok

3.1. A *rekkenő* kollokációi és szokatlan kapcsolódásai

A *rekkenő* szóalak 64-szer fordul elő az MTSZ-ben⁵ a *hő* ~ *hév(vel)*, *hőség*; *meleg*, *dél*, *nyár*; *idő (dél)*, *nap*, *lég/levegő* kifejezésekkel összekapcsolódva. Két szokatlan szerkezet volt a példányok között: a *rekkenő csöndet* (Juhász Ferenc) és a *rekkenő hideg* az alábbi Csokonai-idézetben.

⁵ Ómagyar és középmagyar adatbázisokban nem volt találat a kifejezésre.

- (5) A tél minálunk igen keményen viseli magát, majd két hónapja, hogy a hó szüntelen esik, csupa *téli kánikulánk* van: oly *rekkenő hideg*, hogy a magános emberek féltik magukat a hidegtől [...] ⁶

Csokonai a *téli kánikulánk* kifejezéshez fűzött jegyzetben reflektált a képzavarra, amely analóg módon jeleníti meg a tél (igen tartós) csúcspontját, feltűnő stílusesz-közként. A *rekkenő hideg* szerkezetben is ez az analógia érvényesül. A *rekkenő* az időjárás szélsőségeknél csúcspontra jutását jelöli, kilépve a pozitív pólushoz kötöttségből, mindkét érték esetében a nagy intenzitás kifejezőjévé válik az (5)-ben, a keletkezés idejében hapaxként.

A mai nyelvhasználatot reprezentáló MNSZ-ben (v2.0.5) a *rekkenő* szóalakat (767 találat) közvetlenül követő tokenek az 1. táblázatban látható gyakorisági adatokat mutatják. Minden gyakori, részletezett jelentésű kifejezés (esetenként metonimizációval) a levegőre, a külső hőre vonatkozik.

1. táblázat. A *rekkenőt* közvetlenül leggyakrabban követő szavak

Lemma	db
hőség	536
meleg	62
nyári	23
nyár	22
a	20
kánikula	12
nap	5
déli	5
dél	5
lég	4
forróság	4
délután	4
napsütés	3

A tipikus használattól eltérő szerkezetek kivétel nélkül szépirodalmi művekben fordultak elő.⁷

A korpuszadatok tehát (az (5) kivételével) nem erősítik meg és nem segítenek jobban megérteni az (1)–(2) példával illusztrált jelentésváltozási folyamatot.

3.2. A kiemelt, hőérzetet jelölő főnevek kollokációi

A 2. táblázat a *meleg* és a *hőség* főnév tetszőleges alakjait közvetlenül megelőző -Ó képzős deverbális kifejezések gyakorisági adatait mutatja be az MNSZ alapján.

⁶ D[ebreceni] Magyar Psyche. Magyarország. Csokonai Vitéz Mihály Összes versei. Szentendre: Mercator Stúdió. 261. Megtekintés: 2018. 12. 25.

⁷ Például Gyukics Gábor *Csigabiga a jégen* és Parti Nagy Lajos *gázolaj* című versében.

2. táblázat. A meleg és a hőség főnevet közvetlenül megelőző szavak

L + meleg		L + hőség	
lemma	db	lemma	db
tikkasztó	33	rekkenő	441
rekkenő	27	tikkasztó	192
fullasztó	17	várható	146
takaró	10	fullasztó	37
örökbefogadó	9	borzasztó	33
rettentő	8	elképesztő	20
éltető	7	gatyarohasztó	18
hasonló	6	való	14
forró	6	rettentő	11
sütő	5	izzasztó	10
izzasztó	5	tomboló	9
nyomasztó	4	viselhető	5
		kínzó	4
		hasonló	4

A 'meleg levegő' jelentésű kifejezések leggyakrabban a *rekkenő*, a *tikkasztó* és a *fullasztó* jelzőkkel állnak együtt (a vizsgált morfémaszerkezetű kifejezések közül). A 3.1. adataival összevetve: a *rekkenő* és a *meleg, hőség* kifejezések kölcsönösen és erősen asszociálódnak.

A 3. táblázat a *hideg* és a *fagy* főnév tetszőleges alakjait közvetlenül megelőző -Ó képzős deverbális kifejezések gyakorisági adatait közli.

A *dermesztő, csikorgó* a 'hideg levegő' jelentésű kifejezésekkel legáltalánosabban és leggyakrabban összekapcsolódó -Ó képzős jelző. A *forró hideg* példái vagy oximoronok, vagy a láz okozta hidegrázásra vonatkoznak.

A két hőérzeti szélső érték jellemző kollokációkban fejlődik ki, a *rekkenő* egyértelműen a meleg levegő jellemzője. Ennek a ténynek határozottan gátolnia kellene azt, hogy a *rekkenő* kifejezés (nem oximoronként) a másik pólus kifejezésével összekapcsolódjon.

3. táblázat. A hideg és a fagy főnevet közvetlenül megelőző szavak

L + hideg		L + fagy	
lemma	db	lemma	db
dermesztő	100	csikorgó	50
farkasordító	61	dermesztő	19
csikorgó	42	várható	14
metsző	27	közelgő	5
fogcsikorgató	22	fogcsikorgató	5
fogvacogató	9	metsző	4
rettentő	8		
hasonló	5		
rekorddöntő	4		
forró	4		

4. Összefoglalás és következtetések

A *rekken* ige alacsony gyakorisága hozzájárult a *rekkenő* szerkezetének elhomályosulásához, a kifejezés lexikalizálódásához 'nehezen elviselhetően magas hőmérsékletű' [levegő] jelentésben, ezzel a MELEG (pozitív) póluson az extrém érték jelölőjévé vált. Mind a jelentés és az ezzel összefüggő disztribúció, mind a hangzásséma alapján feltehető az asszociálódás a *rettentő* intenzifikátorral, amely mindkét pólussal (MELEG–HIDEG) begyakorlottan összekapcsolódik (lásd a 2. és a 3. táblázatot). A Csokonai-példában (5) megfigyelhettük, hogyan válik alkalmazhatóvá a pozitív pólus intenzitásának a jelölője (*rekkenő meleg/hőség/kánikula*) a negatív pólusra (*rekkenő hideg*).

A poláris kifejezéssel erősen kollokálódó jelzők részesednek a szerkezet emergens jelentéséből, lexikális típusjelentésükbe beépítik például az értékjelenést. A kollokálódás eredményeként pólushoz kötött intenzifikátorra válhatnak (*rekkenő hőség; dermesztő hideg*). A lexikalizálódás folyamatában háttérbe szorul a folyamatjelentés ('valami rekken'), és előtérbe kerül az intenzitás ('nagyon nagy'). Az intenzifikátorok esetében tipikus, hogy absztrahálódásukkal preferenciájuk is megváltozik, összekapcsolhatóvá válnak más értékjelentésű alaptagokkal is (pl. *rekkenő hideg/fagy*; de a *dermesztő hőség* csak egy krimi címében fordul elő, egyelőre). A *rekkenő* esetében az újszerű szerkezetek megalkotását a *rettentő* intenzifikátor kapcsolódási mintái (*rettentő meleg/hideg*) is motiválhatták.

FORRÁSOK

- ÉrtSz. = Bárczi Géza – Országh László (főszerk.) 1959–1962. *A magyar nyelv értelmező szótára I–VII*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- EWUng. = Benkő Loránd (szerk.) 1993–1995. *Etymologisches Wörterbuch des Ungarischen* 1–6. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Mazsola = „Mazsola” – eszköz a magyar igék bővítményszerkezetének vizsgálatára. (<http://corpus.nytud.hu/mazsola>) Lásd Sass 2007.
- MNSZ = Magyar nemzeti szövegtár v2.0.5 (<http://clara.nytud.hu/mnsz2-dev/>) Lásd Oravecz–Váradi–Sass 2014.
- MTSZ = Magyar történeti szövegtár (<http://www.nytud.hu/hhc/>).

SZAKIRODALOM

- Sass Bálint 2007. „Mazsola” – eszköz a magyar igék bővítményszerkezetének vizsgálatára. In: Váradi Tamás (szerk.): *I. Alkalmazott Nyelvészeti Doktorandusz Konferencia kötet*. MTA Nyelvtudományi Intézet, Budapest, 137–49.
- Oravecz, Csaba – Váradi, Tamás – Sass, Bálint. 2014. *The Hungarian gigaword corpus. Proceedings of LREC, 1719–1723*. (http://www.lrec-conf.org/proceedings/lrec2014/pdf/681_Paper.pdf) (Megtekintés: 2018.12.13.)

Kugler Nóra

egyetemi docens

ELTE BTK Mai Magyar Nyelvi Tanszék

<https://orcid.org/0000-0002-8223-2926>